

KİV – SÖZ AZADLIĞININ REALLAŞDIRILMASI AMİLİ KİMİ**İLHAM MAZANLI**

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə etmək, bu sahələrə nüfuz və təsir etmək kimi universal xüsusiyyətlərə malikdir və KİV özünün bu xüsusiyyətləri sayəsində cəmiyyətdə gedən inteqrasiya proseslərində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda KİV-in sosial, operativ sistem kimi, həmçinin informasiya sistemi kimi fəaliyyət göstərməsi onun əsas subyektləri arasında – hakimiyyət, cəmiyyət, onun müxtəlif qrupları, təbəqələri, strukturları, müxtəlif sosial institutlar, mülkiyyətçilər, auditoriyalar və s. arasında baş verən dinamik prosesləri özündə ehtiva edir. Mətbuat öz vəzifəsini kütləvi kommunikasiya prosesinin bütün subyektlərinin cəmiyyətin optimal fəaliyyəti üçün vacib olan keyfiyyətli və aktual informasiyaya tələbatının operativ şəkildə ödənilməsi şəklində həyata keçirir. Müasir dövrdə KİV-in inkişaf səviyyəsi və effektivliyi isə ilk növbədə cəmiyyətin azadlıq səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Hazırda bəşəriyyət informasiya cəmiyyətinin formalaşması dövrünü yaşayır. Qlobal informasiya mühitinin yaradılması, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə edilməsi, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının yaranması, informasiyanın əmtəyə çevrilməsi, informasiya və bilik bazalarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi, təhsil sisteminin təkmilləşməsi, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının genişlənməsi hesabına peşə və ümumi mədəniyyət səviyyəsinin artması və s. Bu cəmiyyəti səciyələndirən əsas xüsusiyyətlərdir.

İnformasiya cəmiyyətinin bərqərar olması demokratik inkişafın vacib şərti sayılan vətəndaşların və sosial institutların məlumat almaq, onu yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarını təmin edən mühitin yaradılması üçün zəmin yaradır. Demokratik idarəetmə forması fikrin azad ifadə olunmasını tələb edir. Bunsuz vətəndaşların siyasi və ictimai həyatda iştirak etmələri üçün vacib olan informasiyanı əldə etmək mümkün deyildir. İnformasiya daşıyıcısı və yayıcısı kimi isə mətbuatın və kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı əsl demokratik vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun ən başlıca şərtlərindən biridir.

Ümumbəşəri xarakter daşıyan azadlıq problemi informasiya cəmiyyətinin formalaşdığı və inkişaf etdiyi müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Jurnalistika isə qlobal sistemlərdə insanın

yerinə və məqsədlərinə daha üstün yer verildiyi bir şəraitdə daha qlobal statusa malik olur, məkan və zaman məhdudiyyətlərinə məruz qalmır. Məhz bu faktorlar informasiya sistemində azadlığın reallaşdırılmasının təsirli mexanizminin axtarılıb tapılması üçün yeni elmi konseptual yanaşmanın formalaşdırılmasını və bunun üçün daha münbit şəraitin yaradılmasını aktual edir.

Bu gün bütövlükdə azadlıq anlayışı, o cümlədən söz azadlığı haqqında fəlsəfi ideyalar özünün yenidən canlanma dövrünü yaşayır. Müxtəlif dövrlərin mütəfəkkirləri tərəfindən azadlıq anlayışı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar aparılsa da, azadlıq anlayışına həsr olunmuş konsepsiya və traktovkaların heç birini hələ tam bitmiş hesab etmək olmaz. Məsələn, filosoflardan bəziləri belə hesab edirlər ki, insan öz həyatının heç bir dəqiqəsində belə azad olmur (A.P.Holbax). Bəziləri isə tam əks mövqedə durur və iddia edirlər ki, insan özü azadlıqdır, biz azadlığa məhkumuq (J.P.Sartr). F.Engels əmin idi ki, insanı idrak, dərk etmə azad edir, ictimai insanın mədəniyyət yolu ilə atdığı hər bir addım azadlığa doğru atılmış addımdır. Bir sıra filosoflar isə ehtimal edirdilər ki, biliyin inkişafı, rəşadətçilik daim artan əhəmiyyəti insan azadlığının məhdudlaşmasına gətirib çıxarır (S.Kerkeqor, Q.Markuze, K.Yaspers və başqaları).

Azadlıq anlayışı ilə bağlı hər bir nöqtəyi-nəzər gerçəkliyi özünəməxsus şəkildə düzgün əks etdirir. Məsələ burasındadır ki, hər bir filosof «azadlıq» kateqoriyasının təfsirinə öz şəxsi düşüncəsini, fikirlərini töhfə verir.

Müasir dövrdə, ciddi sosial-siyasi dəyişikliklər baş verdiyi, cəmiyyətdə demokratikləşmə prosesinin getdiyi, hüquqi dövlətin əsaslarının yarandığı bir dövrdə qlobal ümumbəşəri azadlıq problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son zamanlar həm ölkəmizdə, həm də xaricdə azadlıq problematikasına həsr olunmuş geniş tədqiqat işləri aparılır. Azərbaycan gerçəkliyi ilə bağlı, demokratiya prinsipləri ilə söz azadlığı maraqlarının bərqərar olduğu bir şəraitdə cəmiyyətin informasiya almaq hüququ sisteminin formalaşması sahəsində fundamental tədqiqat işləri aparılmasa da, informasiya və demokratiya problemlərinə həsr olunmuş bir sıra qəzet məqalələrində problemin tədqiqi istiqamətində müəyyən cəhdlər göstərilmişdir.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və hüquqi dövlətin yaranması və inkişafı sahəsində baş verən mürəkkəb proseslər bəzi konsepsiyaçıların, o cümlədən şəxsiyyət və dövlət münasibətləri, subyektiv və obyektiv hüquq, şəxsi və ümumi maraq problemlərinin, vətəndaşların informasiya almalarının və yaymalarının təminatı kimi KİV-in rolunun və digər konsepsiyaçıların yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində bu proseslər uğurla həyata keçirilir. Bununla bərabər cəmiyyətlə mətbuat arasındakı münasibətlərdə demokratik səviyyəni təmin edən vahid nəzəri konsepsiyanın işlənilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu konsepsiya-

nın və onun əsasında yaradılmış dövlət informasiya siyasətinin məzmunu burada kütləvi informasiya vasitələrinin optimal sistemi və KİV-in informasiya hüququnun tam reallaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyətinin təmin olunması haqqında təsəvvürlərin öz əksini tapmasını tələb edir.

Azərbaycanda həyata keçirilən hüquqi islahatlar, hüquqi təsisatlarda humanizm və demokratiya tələblərinin, şəxsin, sosial qrupların və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının optimal surətdə nəzərə alınmasının daha adekvat şəkildə təsbit olunmasına yönəlmişdir. Hüquqi məlumatlılıq, KİV vasitəsi ilə şəxsin vətəndaşlıq fəallığının artırılmasının mühüm amili olan insan azadlığının reallaşdırılmasının hüquqi təminatı bu məqsədlərə şərait yaradır.

Mətbuat, o cümlədən müstəqil və plüralist KİV-lər vətəndaşların informasiya hüququnun və Azərbaycanda həyata keçirilən demokratik dəyişikliklərin obyektiv göstəriciləridir.

Belə bir şəraitdə mətbuat azadlığı, söz azadlığı və informasiya hüququ problemləri daha aktual xarakter daşıyır. Bu sahədə xüsusilə hüququn səciyyəvi xarakter daşması ondan ibarətdir ki, bu bütün KİV-lərə, onların cəmiyyətdə öz funksiyalarını yerinə yetirmələrinə, fəaliyyətlərinin tənzimlənməsinə və onların fəaliyyəti ilə bağlı digər sahələrə sirayət edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası jurnalistlərə geniş qanuni yaradıcılıq azadlığı verir. Peşə yaradıcılığında azadlıq isə gerçəkliyin mənəvi-praktik dərki, onun adekvat informasiya-publisistik və yaxud bədii-publisistik təsviri və jurnalist əsərlərində obyektiv əks olunması üçün olduqca zəruridir.

Cəmiyyətimizdə gedən demokratikləşmə şəraitində jurnalist yaradıcılığının azadlığı probleminə ictimai elmlərin nümayəndələrinin də maraqlarının artması təbiidir. Bu isə öz növbəsində azadlığın yalnız insanın atributiv xüsusiyyətlərinə aid olması ilə deyil, həmçinin bu fenomenin cəmiyyətdəki mütləq dəyərlərlə bağlı olması ilə izah olunur.

Jurnalist fəaliyyətinin azadlığı bir tərəfdən fəaliyyət seçimi azadlığında, yaradıcılıq cəhətdən özünü müəyyən etmə, özünüifadə və konkret-tarixi şəraitdə özünü his etmə azadlığında bürüzə verir. Digər tərəfdən isə, azadlığın maneəsiz olaraq informasiya axtarışı və yayımı ilə məşğul olmaq imkanı ilə bağlıdır. Bu gün informasiya cəmiyyətin inkişafının əsas resurslarından birinə çevrilməkdədir. Bir çox dövlət islahatları və siyasi islahatlar informasiyanın keyfiyyətindən birbaşa asılıdır.

Müasir dövr informasiya sahəsinin yeniləşməsi ilə xarakterizə olunur. Bu öz ifadəsini həm yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqində, həm də yeni informasiya qanunvericiliyinin meydana gəlməsində və təkmilləşməsində tapır. KİV-in fəaliyyəti üçün güclü hüquqi baza yaradılır. Müasir qanunvericilik KİV, əhali və bütün səviyyələrdə hakimiyyət strukturları arasında qarşılıqlı fəaliyyət sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoyur. Bununla birlikdə, yeni qanunvericilik modifikasiyaları qanunvericilik nor-

maları ilə onların KİV sahəsində praktikada tətbiqi arasında bəzi uyğunsuzluqları tam aradan qaldıra bilməmişdir. Bəzi KİV-lər isə söz azadlığından sui-istifadə hallarına yol verirlər.

Cəmiyyətdə KİV-ə münasibətdə dəqiq müəyyənlanmış iki tendensiya özünü büruzə verməkdədir: 1) informasiya axınının total idarə olunması ideyasına əsaslanan; 2) qanunvericilik əsasında və iqtisadi əsasda aşkarlıq prezumpsiyalarına (fərziyyə) əsaslanan. Informasiya təhlükəsizliyi konsepsiyasının tərəfdarları ilə ümumi informasiya almaq hüququ müdafiəçiləri arasında fikir ayrılıqları elmi və praktik araşdırmaların predmetinə çevrilir.

Belə bir qənaətə gəlinir ki, azad informasiya almaq korporativ yox, ictimai problemdir və informasiya almaq hüququnun təmin olunması bütövlükdə cəmiyyət tərəfindən göstərilən maraq sayəsində həyata keçirilə bilər.

Müasir dövrdə azadlıqla bağlı əksər anlayışlara müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Azadlıq fenomeni onun mahiyyətini xarakterizə edən qarşılıqlı şəkildə bir-biri ilə bağlı çoxsaylı elementləri özündə ehtiva edən mürəkkəb sistemdir. Azadlıq kateqoriyası o qədər çoxşaxəlidir ki, heç bir tərif, izahı və şərh mütləq şəkildə əhatəli hesab etmək mümkün deyil. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, azadlıq kateqoriyasını təhlil edərkən, hər şeyi əhatə edən vahid bir anlayışı müəyyən etmək mümkün deyildir. Bu sahədə qarşılıqlı şəkildə tamamlayıcı və dəqiqləşdirici anlayışlar qrupu haqqında isə danışmağa, fikir mübadiləsi aparmağa dəyər. Bu zaman problem ondan ibarət olur ki, azadlıq kateqoriyası insanın mövcudluğunu və fəaliyyətini müəyyən edən digər kateqoriyalardan təcrid olunmuş şəkildə baxıla bilməz. Bu yanaşmanın özünü də yeni saymaq olmaz, çünki bəzi filosoflar (N.A.Berdyayev) bu vaxta qədər problemin mahiyyətini açmağa cəhd göstərmiş, bu kateqoriyanın çoxlu təzahür formalarını irəli sürərək azadlığın dialektikasını yaratmağa çalışmışlar. Bu ideyaların cəmiyyətin indiki inkişaf səviyyəsində, xüsusilə də aşağıdakı hallar nəzərə alınmaqla, yenidən nəzərdən keçirilməsi daha aktualdır:

- insan obyektiv həyatda, determinasiya və azadlıq arasında permanent (daimi) münasibət şəraitində fəaliyyət göstərir;
- insan faktorunun fundamental elmlər sahəsinə daxil edilməsi elə kriteriyaların tətbiq olunmasını nəzərdə tutur ki, onların dərk olunması əksər fəlsəfi məktəblərin nümayəndələrinə aid olan konsepsiyaların təhlili aparılmadan mümkün deyildir;
- XX əsrdə dünyanın dərk olunması ilə insanın şəxs kimi başa düşülməsi səviyyələri arasında yaranmış tənəsüzlük global sistemlərdə insanın rolunun azaldılmasına gətirib çıxarır;
- siyasi sistem özünü qoruyub saxlamaq məqsədi ilə cəmiyyətə davranış alternativini formalaşdırmaq, açıq müzakirə etmək və seçim imkanı verməlidir;
- bu cür imkan isə demokratiyanın, siyasi plüralizmin və mədəni müxtəlifliyin vacib elementi olan azad mətbuat, KİV yarada bilər;
- informasiyaya buraxılma, sosial sistemlərin və ictimai münasibət-

lərin informasiya şəffaflığı və açıqlığı ilə təmin olunur.

Bu sahədə tədqiqat işlərinin əsas obyektı kütləvi informasiya vasitələri yeni sosial-siyasi, hüquqi münasibətlər sistemində, yəni «insan – cəmiyyət – hakimiyyət», əsas predmeti isə müasir KİV-in informasiya-hüquqi məkanda inkişaf dinamikası və qanunauyğunluqları, iqtisadi, sosial-psixoloji amillərin və digər amillərin təsiri ilə kütləvi informasiya axınlarını və vasitələrini tənzimləyən hüquqi sistemin transformasiyası; söz azadlığının KİV vastəsi ilə həyata keçirilməsinin nəticələri olmalıdır.

Zənnimizcə, azadlıq anlayışının mahiyyətini və təkamülünü, azadlığın kütləvi informasiya vasitələri ilə həyata keçirilməsi yollarını və üsullarını müəyyən etmək, Avropa Birliyi ölkələrində, ABŞ-da, bir sıra MDB dövlətlərində və müasir Azərbaycanda söz azadlığının təmin olunmasını təhlil etmək məqsədi ilə aşağıdakı istiqamətlərdə axtarışların aparılması əhəmiyyətli olardı:

- insan azadlığı, söz və KİV azadlığı problematikasına baxışların təkamül qanunauyğunluqlarını və müasir mətbu və elektron KİV-lərində onların reallaşdırılması imkanlarının araşdırılması;
- informasiya fəaliyyəti sahəsində baş vermiş dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq Azərbaycanda informasiya qanunvericiliyinin formalaşmasının tədqiq edilməsi;
- KİV-in tənzimlənməsinin milli modellərinin müəyyən edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının təcrübəsinin və xarici praktikanın təhlili əsasında mətbu və elektron KİV-lərdə, həmçinin «İnternet» kompüter şəbəkəsində insan azadlığının hüquqi-siyasi cəhətdən təmin olunmasının qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının fəlsəfi və sosial-siyasi aspektlərinin və bu posədə mətbuatın rolunun təhlil edilməsi;
- Azərbaycanda totalitar sistemdən demokratik cəmiyyətə keçid dövründə sosial-siyasi və hüquqi münasibətlər sistemində baş vermiş dəyişikliklərlə bağlı olaraq mətbuat azadlığının hüquqi formasının nəzərdən keçirilməsi;
- informasiya sahəsində azadlıq və hüquqa aid olan subyektlərin dairəsini və onlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin spesifikasiyasının müəyyən edilməsi;
- KİV-lərin fəaliyyəti sahəsində normativ strukturların və azadlığın rəsmiləşdirilməsinin nəzərdən keçirilməsi (informasiya məkanında azadlıq və qeyri-azadlıq arasında olan sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi);
- KİV-in konstitusiyahüquqi statusunun, jurnalistlərin hüquq və azadlıqlarının hüquqi müdafiəsinin təmin olunması mexanizminin müəyyən edilməsi;
- KİV nümayəndələrinin hüquq və vəzifələrinin (məsuliyyətinin) reallaşdırılması dialektikasının izlənilməsi;
- informasiya azadlığı prinsiplərinin tətbiqi praktikasının və söz azadlığından sui-istifadəyə yol verilməməsi hallarının öyrənilməsi;

- KİV haqqında qanunvericiliyin «problem» sahələrinin, o cümlədən KİV-in informasiya vermək azadlığı ilə cəmiyyətin informasiya almaq hüququ arasında olan münasibətlərin araşdırılması;
- seçim azadlığı, yaradıcılıq azadlığı və peşə fəaliyyətlərinin mə-nəvi-praktik cəhətdən həyata keçirilməsində jurnalistlərə şərait yaradan və ya mane olan daxili və xarici, obyektiv və subyektiv faktor və imkanların araşdırılması;
- KİV-lərlə qanunverici və icraedici hakimiyyət arasında münasi-bətlərin formalarının və onların bir-birinə təsir mexanizmləri-nin araşdırılması;
- jurnalistin fəaliyyətinin səmərəliliyini, müstəqilliyini və təh-lükəsizliyini səciyyələndirən cəhətlərin müəyyən edilməsi;
- KİV işçiləri və qanunverici orqanlar üçün müəyyən tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Söz azadlığı və informasiya hüququ sahəsində kompleks, məntiqi cəhətdən ümumiləşdirilmiş tədqiqat işi aparılmalı, ümum-fəlsəfi, sosial-siyasi, hüquqi və informasiya kəsiyində KİV vasitəsi ilə söz azadlığının reallaşdırılmasının konseptual modeli hazırlanmalıdır. Sivilizasiyanın müasir inkişaf mərhələsi üçün xarakterik olan dünya informasiya cəmiyyətinin formalaşması şəraitində mətbuat və elektron KİV vasitəsi ilə həyata keçirilən söz azadlığının həddləri və imkanları məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Bu modelin tələblərindən irəli gələrək aşağıdakı təhlillərin aparılması faydalı olardı:

1. Ayrı-ayrı filosofların insan azadlığı problematikasına baxışlarının müasir jurnalistikanın problemləri vasitəsi ilə dünya fəlsəfə mədəniyyəti və ümumsiyasi proseslər kontekstində təhlili.
2. Söz azadlığının müdafiəsi və informasiya əldə etmək problemlərinə yeni yanaşmaların müəyyən edilməsi.
3. Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi dövlətin yaradılmasında şəxslərin vətəndaşlıq fəallıqlarının artırılmasına təsir göstərilməklə, dövlətin informasiya-hüquq siyasəti fenomeninin tədqiqi.
4. Dünya informasiya cəmiyyətinin formalaşması şəraitində global informasiya şəbəkələrində söz azadlığının reallaşdırılmasının və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının ən yeni problemləri müəyyən edilərək global «İnternet» kompüter şəbəkəsində söz azadlığı probleminin fenomenoloji mahiyyətinin formulə edilməsi, Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin formalaşması problemlərinin həlli üçün əsas yanaşmaların müəyyən edilməsi.

KİV-də insan azadlığının hüquqi təminatı nəzəriyyəsi yeni perspektivli elmi istiqamət kimi özünü təsbit edir. Bu nəzəriyyə ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, informasiyalaşdırma nəzəriyyəsi, kommunikasiya nəzəriyyəsi, jurnalistika nəzəriyyəsi və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin informasiya texnologiyaları sahəsində geniş istifadəsi əsasında yaranmışdır.

Cəmiyyət və mətbuat arasında qarşılıqlı münasibətlərin demok-

ratik səviyyəsini təmin edən vahid nəzəri konsepsiyanın işlənilib hazırlanmasının böyük praktik və elmi əhəmiyyəti ola bilər. Bu konsepsiyanın məzmununu optimal kütləvi informasiya vasitələri sistemi haqqında təsəvvürlər və Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması şəraitində informasiya almaq hüququnun tam mənada həyata keçirilməsinin təmin olunması təşkil etməlidir və bu konsepsiya dövlət informasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması üçün əsas rolunu oynaya bilər.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. İctimaiyyətlə əlaqələr: bütün yollar KİV-dən keçir. Bakı, 2002.
2. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
3. Robert Dahl demokratiya haqqında. Bakı, 2004.
4. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
5. Vəliyev H. Beynəlxalq jurnalist təşkilatları. Bakı, 2005.

Rus dilində

6. Березин В.М. Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. Москва, 2003.
7. Ворошилов В. Журналистика. Санкт-Петербург. 2000.
8. Зарубежная журналистика накануне XXI века. Часть I. Москва, 2002.
9. История мировой журналистики. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, 2004.
10. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. Москва, 1999.
11. Михайлов С.А. Современная зарубежная журналистика: правила и парадоксы. СПб.:2002 Понятия чести и достоинства, оскорбления и ненормативности в текстах права и средства массовой информации. М.: Фонд защиты гласности, 1997.
12. Прохоров Е.П. Журналистика и демократия. Учебное пособие. Москва, 2004 300 лет российской газете. От печатного станка к электронным медиа. Сборник материалов Международного конгресса. М.: Факультет журналистики МГУ им. М.В.Ломоносова, 2002.
13. Честь, достоинство и репутация: Журналистика и юриспруденция в конфликте. М.: Фонд защиты гласности, 1998.

Türk dilində

14. Kabacalı Alpay. Türk basınında demokrasi. Ankara, 1994.
15. Giritli İnceoğlu Yasemin. Uluslararası medya. İstanbul, 2000.

СМИ-ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ СВОБОДЫ СЛОВА И ПРАВА

ИЛЬХАМ МАЗАНЛЫ

РЕЗЮМЕ

В статье СМИ рассматриваются как фактор реализации свободы слова и право на информацию в условиях демократизации общества и построения основ правового государства. Особое внимание уделяется социально-политическим аспектам регулирования деятельности СМИ и их реальной практической деятельности. СМИ также характеризуются как элемент гражданского общества. Особо выделяются проблемы правового обеспечения свободы слова и деятельности СМИ и вопросы взаимодействия и взаимной ответственности субъектов правоотношений в сфере СМИ. Автор обосновывает важность комплексных научных и логически обобщенных исследований в этой сфере и стремится определить общие направления охватываемых исследований